

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента

Білецького Ігоря Павловича

на дисертаційну роботу Воробйова Олексія Олеговича

«Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу», представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія

Актуальність теми представленої на захист роботи зумовлена актуальністю рефлексій щодо світоглядних та аксіологічних основ сучасної Західної цивілізації, репрезентованої зокрема Європейським Союзом, долучитися до якого намагається також наша Батьківщина. Загальновідомо, що однією з підвалин Західної цивілізації виступає християнська система уявлень та цінностей, одним із фундаторів якої був Єпископ Гіппонський. Звичайно, звернення до філософії останнього не є чимсь новим, філософія Августина Аврелія аналізується різними мислителями вже більше ніж півтори тисячі років. Специфіка ж пропонованої дисертантом роботи полягає в тому, щоб виділити саме політичний аспект філософії Августина Блаженного. Очевидно, що Європейський Союз не є об'єднанням на суто економічних інтересах, але також і насамперед (хочеться вірити) об'єднанням на основі спільних цінностей. Цінності ж секулярних держав Європейського Союзу беруть свій початок у глибині віків, зокрема в часах раннього християнства.

Дотепер політичні ідеї Августина Аврелія розглядалися й розглядаються фрагментарно - як частина філософії історії, теології або моральної антропології. Це створює потребу в цілісній історико-філософській реконструкції його політичного вчення як самостійного концептуального комплексу, що власне і пропонує робота дисертанта, і це робить її актуальною.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертаційній роботі.

Положення та висновки, наведені в дисертаційній роботі, являють собою реконструкцію політичної філософії Августина Аврелія, окреслює її структуру і змістовне наповнення, зокрема, аналізує питання про співвідношення філософсько-історичних і філософсько-політичних поглядів Августина в контексті т.зв. класичних (Г. Арендт, Г. Йонас, К. Шмідт, Е. Фьогелін) та сучасних (Ч. Тейлор, М. Нусбаум, Р. Додато, Е. Грегорі, А. Папаніколау) рецепцій цих поглядів з тим, щоб вибудувати цілісну систему цих поглядів і, як вони відбилися й відбиваються в системі орієнтирів сучасної політичної культури.

До основних нових наукових результатів дисертації належать наступні:

- показано, що в основі політичного вчення Августина Аврелія слід насамперед виділити т.зв. онтологію любові, у межах якої політичний порядок постає не як автономна інституційна або правова конструкція, а як історичний і соціальний прояв порядку любові (*ordo amoris*), який визначає ієрархію благ та структуру людського співбуття;
- продемонстрований політико-онтологічний характер концепту *caritas*, який виступає не лише моральною чеснотою або богословською категорією, а фундаментальним принципом організації політичної спільноти, що визначає характер її єдності, природу влади, можливість справедливості та орієнтацію на спільне благо;
- показано, що *ordo amoris* функціонує як “граматика політичного порядку”, як універсальний принцип, що структурно визначає взаємозв’язок між внутрішнім життям особи та зовнішнім устроєм спільноти;
- показано, що поняття народу (*populus*) спирається на принцип аксіологічної спільноти, об’єднаної не формально-юридичною згодою або утилітарною користю, а спільністю того, що вона любить (*amor communis*), унаслідок чого політична єдність розглядається як похідна від єдності ціннісної орієнтації та спрямованості до певного блага;
- проаналізований зв’язок між категоріями *interioritas* та *civitas*, у межах якого внутрішній досвід людини, спрямованість її волі та любові постають антропологічною основою формування політичної спільноти, що дозволяє інтерпретувати політичний порядок як зовнішнє вираження внутрішнього порядку людської душі (тобто політичний порядок є екстеріоризацією внутрішніх настанов *ordo amoris*);
- показано, що політичний суб’єкт у філософії Августина Аврелія має антропологічну та аксіологічну природу і визначається не формально правовим статусом або інституційною належністю, а внутрішньою спрямованістю любові до певного блага, що дозволяє інтерпретувати політичне як похідне від структури людської особистості, а також уточнено, що політичний суб’єкт у філософії Августина Аврелія визначається не формально-правовим статусом чи соціальною функцією, а структурою волі та ієрархією благ, до яких він спрямований, що дозволяє інтерпретувати політичну суб’єктність як похідну від внутрішнього порядку любові;
- показано, що політична влада у вченні Августина Аврелія визначається через дихотомію *ministerium* / *dominium*, і відповідно, критерієм легітимності влади є відповідність порядку любові (*ordo amoris*) та спрямованість до спільного блага;
- а також подальший розвиток одержали аналіз ролі платонізму, неоплатонізму та стоїцизму у формуванні політичної думки Августина Аврелія, зокрема показано, що зазначені традиції виступають не як сукупність запозичених ідей, а як інтелектуальний горизонт, у межах якого здійснюється їх християнська трансформація (платонічно-неоплатонічна ієрархія буття та ідея блага переосмислюються через концепт *summum bonum* і *ordo amoris*, а стоїчне вчення

про закон через категорію *lex aeterna* як вираження божественного порядку); інтерпретація дистинкції *amor Dei / amor sui* як моделі політичної антропології, у якій ця опозиція постає не лише як морально-богословська схема, а як фундаментальний принцип диференціації типів політичного існування, що визначає характер спільноти, форму влади та історичну динаміку *civitas Dei* і *civitas terrena*; значення категорій *iustitia*, *potestas* і *lex* у контексті порядку любові, зокрема обґрунтовано їхню внутрішню взаємопов'язаність як елементів єдиної політико-онтологічної структури. Справедливість (*iustitia*) постає як впорядкована любов, влада (*potestas*) як інструмент її підтримання або деформації, а закон (*lex*) як нормативне вираження порядку блага, що дозволяє розкрити залежність легітимності політичного порядку від його відповідності *ordo amoris*;

- подальшого розвитку набувають осмислення політичної філософії Августина Аврелія як джерела сучасного філософсько-правового дискурсу, зокрема в контексті проблем легітимності влади, моральних підстав політики, відповідальності за спільний світ та співвідношення внутрішнього життя особи і існуючого публічного порядку; інтерпретація августиніанської концепції любові як теоретичного ресурсу для сучасної політичної та правової філософії, що відкриває можливості для подальшого осмислення взаємозв'язку між етикою, антропологією та політикою у межах міждисциплінарних досліджень.

Достовірність результатів досліджень.

Достовірність результатів теоретичних досліджень підтверджується даними джерельної бази та досвідом філософсько-антропологічних досліджень.

Значимість отриманих результатів для науки і практичного використання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у сфері наукової, освітньої та законотворчої діяльності:

- у дослідницькій сфері – для подальших досліджень світоглядно-аксіологічних основ сучасної західної та світової цивілізації, а також у подальших дослідженнях історії філософії періоду переходу від античності до середньовіччя;
- у законотворчій сфері – на розробку та вдосконалення нормативно-правових актів щодо забезпечення прав людини та співвідносин людини та держави;
- у викладацькій сфері – результати роботи можуть бути використані при розробці навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Історія філософії», «Історія ідей», «Політична філософія», «Соціологія».

Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки зі сформульованими рекомендаціями базуються на власних дослідженнях автора. Для аргументації окремих положень використовуються праці інших учених, на які є посилання. В окремих наукових працях використовуються лише авторські ідеї та розробки. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорювалися та схвалювалися на засіданнях кафедри теорії культури та філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Результати дослідження відображені в 5 наукових публікаціях, з них 3 статті у вітчизняних фахових виданнях, 2 статті у збірнику за підсумками наукових конференцій та 3 тези доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на шістнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Список літератури містить 138 пунктів, з яких 27 джерел українською, 5 латинською, 106 англійською та французькою мовами.

Оцінка змісту дисертаційної роботи

Дисертація присвячена дослідженню політичній філософії Августина Аврелія, вона складається зі вступу, 4-х розділів (кожний з яких має по 4 підрозділи і висновки), загальних висновків, списку використаної літератури тощо. Структура роботи чітка і симетрична. Перший розділ розглядає філософсько-історичні, антропологічні та онтологічні передумови та контекст політичної філософії Августина Аврелія. Перші два підрозділи цього розділу присвячені загальному контексту та філософії Августина взагалі, тобто вводять нас у загальний контекст роботи. На мою думку, тут було б доречно згадати про маніхейський період життя Августина та поставити питання про вплив маніхейських ідей на його філософію. В наступних двох підрозділах аналізуються ключові поняття політичної філософії Августина, такі як поняття загального блага та порядку любові (*summum bonum* і *ordo amoris*), а також дихотомія понять *amor ordinatus* і *amor inordinatus* та *civitas terrena* та *civitas Dei*, навколо яких розгортається подальший аналіз у наступних розділах.

Другий розділ пропонує авторську реконструкцію політичної філософії Августина та її окремих складових, зокрема августинівське розуміння політичного суб'єкта, його антропологічних передумов, а далі на основі цього реконструювання уявлень про народ, владу і право. Третій розділ присвячений аналізу ролі уявлень про *caritas* (любов, милосердя) в політичній філософії Августина Аврелія. Аналізуються триада *amor* – *caritas* – *cupiditas* (любов – милосердя – бажання) і далі крізь призму цього аналізу пропонується аналіз різноманітних політичних та особистих чеснот, необхідних для підтримання політичного порядку, як із них складаються уявлення про закон, влада, справедливість.

Власне головний момент, який слідує з усього цього аналізу, полягає в тому, що основою християнського політичного порядку за Августином Аврелієм

може бути лише «порядок внутрішній», система внутрішніх чеснот та переконань. Нарешті четвертий розділ присвячений аналізу того, як ця ідея, якщо конкретніше ідея любові та *ordo amoris*, використовувалася в політичній та соціальній філософії XX століття.

Також варто відзначити, що автор продемонстрував глибоку обізнаність з роботами Августина Блаженного, з якими він знайомився не лише у перекладах, але також мовою оригіналу. Перший варіант роботи був пересичений цитатами з Августина саме латинською мовою (в остаточному варіанті більшість із них були прибрані, щоб не перевантажувати текст).

Загалом можна констатувати, що представлена робота являє собою ґрунтовне дослідження, логічно послідовне і виважене. Головний результат, у якому полягає значення роботи, полягає в тому, що робота пропонує цілісну і комплексну репрезентацію політичної філософії Августина Аврелія та її значення для сучасної західної політичної культури.

По дисертаційній роботі можна зробити наступні зауваження:

- Перше зауваження, про яке вже згадувалося раніше, полягає в тому, що в роботі відсутній аналіз можливого і, як на мене, абсолютно очевидного впливу гностицизму, зокрема маніхейства, на політичну філософію Августина. Справді, чи не несе августинівська дихотомія *civitas Dei* і *civitas terrena* на собі відбитку суто маніхейського протиставлення Світла і Пітьми (напевно, в пом'якшеному, християнському аспекті)?
- Друге зауваження полягає в тому, що *de facto* поза увагою автора опиняється августинівська доктрина про Божественне наперед-визначення, доктрина, яка, як було свого часу показано М. Вебером, мала вирішальні значення і вплив у період Реформації.

Наведені зауваження не применшують вартості роботи і носять радше рекомендаційний характер, як рекомендації щодо подальших досліджень у даному напрямку.

Висновок

Дисертаційна робота «Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу» за своїм змістом відповідає спеціальності 033 – Філософія. Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, що сприяє подальшим розробкам у сфері комплексного вивчення *політичної філософії Августина Аврелія в контексті антропології та теології, її ролі в формуванні класичної та сучасної політичної філософії та антропології.*

Подана дисертаційна робота «Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу» Воробйова Олексія Олеговича відповідає спеціальності 033 – «Філософія», відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня кандидата філософських наук та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, а здобувач Воробйов Олексій Олегович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія.

Офіційний рецензент,
доцент кафедри теорії культури і
філософії науки Харківського
національного університету
імені В.Н. Каразіна, кандидат
філософських наук

Ігор Білецький

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 17:29:16 12.08.2026

Назва файлу з підписом: Відгук Білецького Воробйову.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 5.7 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук Білецького Воробйову.pdf
Розмір файлу без підпису: 6.7 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: БІЛЕЦЬКИЙ ІГОР ПАВЛОВИЧ

П.І.Б.: БІЛЕЦЬКИЙ ІГОР ПАВЛОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 2535512956

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 17:29:10 12.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000737C3901B4352707

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
доктору філософських наук, доценту, професору кафедри теорії культури і
філософії науки навчально-наукового інституту філософії, культурології,
політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
Лілії КОМПАНИЄЦЬ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

**офіційного рецензента, кандидата історичних наук, доцента, доцента
кафедри історії модерної доби та новітнього часу історичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Єремєєва Павла Вікторовича
на дисертацію Воробйова Олексій Олеговича
«ПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ АВГУСТИНА АВРЕЛІЯ
ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКО-
ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033
Філософія
(галузь знань 03 Гуманітарні науки)**

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Вибір теми дисертаційного дослідження «Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу» видається належним чином обґрунтованим. Звернення до політичної спадщини Августина закономірно вписується в окреслене автором коло проблем, пов'язаних із моральними підставами політичного порядку, легітимністю влади, співвідношенням особистого і публічного, а також антропологічними й аксіологічними засадами суспільного життя. На нашу думку, актуальність обраної теми додатково посилюється сучасними дискусіями щодо постсекуляризму, співвідношення віри і розуму, а також базових підстав раціональності. Саме в

цьому контексті постать Августина набуває особливого значення. Як канонізований святий і один із найавторитетніших Отців Церкви, він належить до християнської релігійної традиції, і водночас посідає виняткове місце в історії філософії та європейської інтелектуальної культури. У його творчості питання людини, волі, любові, справедливості, влади та спільноти розглядаються в тісному зв'язку з онтологічною і теологічною проблематикою. Тому звернення до політичного виміру августинівської спадщини дає можливість простежити, яким чином античні філософські категорії переосмислювалися в християнському інтелектуальному середовищі та впливали на розвиток європейської політичної і правової думки.

Можна погодитися з автором, що додатковою підставою для проведення такого дослідження є відсутність у Августина окремого твору, спеціально присвяченого політичній проблематиці. Відповідні ідеї розпорошені в різних частинах його спадщини й тісно переплетені з теологічною, антропологічною, етичною та філософсько-історичною проблематикою. За таких умов прагнення автора здійснити їх системну реконструкцію видається цілком виправданим.

Обрана тема становить інтерес для історії філософії, інтелектуальної історії, релігієзнавства та філософії права, оскільки дає можливість розглядати політичну думку Августина в ширшому контексті трансформації античної інтелектуальної спадщини та формування християнської традиції.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Зміст дисертації загалом узгоджується з поставленою метою, а структура роботи дозволяє послідовно розкрити основні аспекти обраної проблематики. Розділи дисертації змістовно взаємопов'язані й утворюють цілісну дослідницьку композицію. У першому розділі автор розглядає філософсько-історичні, антропологічні та онтологічні передумови політичного вчення Августина Аврелія, окремо зупиняючись на античній спадщині, проблемі людської природи, порядку любові та співвідношенні *civitas terrena* і *civitas Dei*. Другий розділ присвячений безпосередній реконструкції політичного вчення Августина: автор аналізує стан розробки цієї проблеми в сучасному августинознавстві, окреслює власний підхід

до реконструкції та розглядає проблеми політичного суб'єкта, народу, влади, права і справедливості. У третьому розділі основна увага зосереджена на понятті любові та його значенні для формування політичного порядку. Четвертий розділ присвячений рецепції августинівських ідей у сучасній політичній та філософсько-правовій думці, зокрема проблемам політичної спільноти, відповідальності та сучасним інтерпретаціям концепції любові. Загальні висновки відповідають змісту основної частини та узагальнюють результати проведеної реконструкції. Підсумкове положення про політичну філософію Августина як цілісну концепцію моральних, антропологічних та онтологічних підстав політичного порядку логічно випливає з проведеного дослідження.

У цілому дисертація справляє враження завершеної, концептуально цілісної та структурно продуманої наукової праці. Її рубрикація є чіткою, назви розділів і підрозділів відповідають їх змісту, а оформлення сприяє послідовному сприйняттю авторського задуму та отриманих результатів.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дисертаційна робота відповідає темі науково-дослідної роботи кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Філософські інтерпретації світу: від класики до постсучасності». (№ д/р 0125U003337).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, загалом мають належний ступінь обґрунтованості. Вони спираються на опрацювання значного масиву першоджерел, історико-філософської літератури та сучасних досліджень спадщини Августина Аврелія. Обрана автором логіка дослідження дозволяє

послідовно переходити від аналізу інтелектуальних передумов августинівської думки до реконструкції її політичного виміру та визначення його місця в сучасному філософсько-правовому дискурсі.

Аргументація основних положень вибудовується навколо взаємозв'язку антропології волі, онтології блага, концепції любові та політичного порядку. Особливу роль у дослідженні відіграють категорії *ordo amoris*, *caritas*, *populus*, *iustitia*, *potestas*, *lex* і *civitas*, через аналіз яких автор формує власну реконструкцію політичної філософії Августина. Сформульовані у загальних висновках положення відповідають змісту проведеного дослідження та підсумовують результати, отримані в його окремих розділах.

Позитивно слід оцінити прагнення автора співвіднести результати історико-філософської реконструкції із сучасними дискусіями в політичній філософії, філософії права та етиці. Окреслені перспективи подальшого дослідження логічно продовжують проблематику дисертації та засвідчують можливість подальшої розробки запропонованого автором підходу.

У цілому основні наукові положення та висновки дисертації є аргументованими, внутрішньо пов'язаними та достатньою мірою підтвердженими проведеним дослідженням.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основним науковим результатом дисертації є системна реконструкція політичного вчення Августина Аврелія. Автор пропонує розглядати його політичні погляди як цілісну концепцію, пов'язану з ученням про людину, волю, благо, любов, справедливість і суспільний порядок. Саме такий підхід визначає загальну спрямованість і наукову новизну роботи.

Важливе місце в дослідженні посідає осмислення порядку любові (*ordo amoris*) як одного з ключових принципів політичної філософії Августина. Автор показує зв'язок між спрямованістю людської волі, ієрархією благ і характером політичної спільноти. У цьому контексті розглядаються проблеми народу, справедливості,

влади, закону та спільного блага. Значущим результатом є також реконструкція августинівського розуміння політичного суб'єкта та залежності політичного порядку від моральної спрямованості людини.

Окремої уваги заслуговує прагнення автора співвіднести запропоновану реконструкцію із сучасним міжнародним августинознавством. Дисертація враховує сформовані в зарубіжній літературі підходи до політичної спадщини Августина та вступає з ними в науковий діалог, пропонуючи власний спосіб систематизації його політичних ідей. У цьому сенсі робота становить інтерес і як спроба включення українського історико-філософського дослідження Августина в ширший міжнародний контекст.

У дисертації також поглиблено розуміння впливу античної філософії на формування поглядів Августина, зокрема платонізму, неоплатонізму та стоїцизму, простежено їх переосмислення у християнському інтелектуальному контексті. Важливим напрямом дослідження є звернення до сучасних рецепцій августинівської спадщини та визначення її значення для дискусій про моральні основи політики, легітимність влади, відповідальність і справедливість.

Таким чином, наукова новизна дисертації найбільш виразно проявляється в системному прочитанні політичного вчення Августина, розкритті внутрішнього зв'язку між його антропологічними, моральними та політичними ідеями та спробі співвіднести одержані результати із проблематикою сучасного міжнародного августинознавства.

6. Дотримання академічної доброчесності

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць здобувача та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

7. Практичне значення отриманих результатів.

Практичне значення результатів дисертації вбачаємо передусім у можливості їх використання в подальших дослідженнях з історії філософії, релігієзнавства та інтелектуальної історії. Здійснена автором реконструкція політичного вчення Августина Аврелія створює підґрунтя для ширшого аналізу трансформації античної інтелектуальної спадщини в християнському середовищі, а також для простеження того, як релігійні, моральні й політичні уявлення пізньої античності входили до подальшої європейської інтелектуальної традиції.

Особливий інтерес становить можливість використання результатів роботи для вивчення рецепції античної філософії у творчості Августина, формування християнських уявлень про владу, справедливість, закон, спільноту та моральний порядок, а також подальших трансформацій цих ідей у середньовічній, модерній і сучасній думці. У цьому сенсі дисертація може бути корисною і для досліджень з історії політичних понять та історії християнської політичної думки.

Матеріали дисертації можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання історії філософії, релігієзнавства, інтелектуальної історії, історії політичної думки, патристики, історії християнства та філософії права.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом дисертаційне дослідження О.О. Воробйова справляє позитивне враження та засвідчує ґрунтовну роботу автора над складною й багатогранною проблематикою. Разом із тим окремі положення дисертації, на нашу думку, могли б бути висвітлені повніше. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висловити такі зауваження:

1. Автор справедливо приділяє значну увагу впливу античної філософської традиції – передусім платонізму, неоплатонізму та стоїцизму – на формування політичного мислення Августина Аврелія. Водночас, на нашу думку, дещо ширшого висвітлення потребують юдейсько-християнські джерела його політичної думки. Зокрема, варто було б більш системно розглянути питання про те, які саме біблійні тексти залучає Августин до осмислення проблем влади, спільноти, порядку, справедливості та людського співжиття і якими герменевтичними принципами він при цьому керується. Це питання набуває особливого значення з огляду на наведене

самим автором спостереження про те, що “нерідко Святе Письмо транслювалося Амвросієм фактично як політична теологія, в кортій історія царств світу цього є не більше ніж зовнішній вияв глибинної драми розщеплення духу людини” (с. 33). У зв’язку з цим виникає питання про те, які саме біблійні тексти та образи стають основою політичних міркувань Августина, яким чином він їх інтерпретує та наскільки його прочитання продовжує або, навпаки, трансформує попередні християнські традиції екзегези. Серед іншого, потребує уваги питання про те, які саме біблійні тексти лежать в основі августинівського розуміння любові та як їх тлумачення пов’язане з його уявленнями про політичну спільноту і політичний порядок. Автор детально аналізує августинівську концепцію *ordo amoris* та Августинове розуміння любові як онтологічної сили, розкриваючи його через співвідношення понять *amor* – *caritas* – *cupiditas* (с. 98–102). Водночас залишається недостатньо проясненим, як у логіці самого Августина ці положення співвідносяться, зокрема, з біблійною тезою «Бог є любов» (1 Ів. 4:8, 16). У цьому зв’язку, на нашу думку, доречним був би більш докладний аналіз проповіді 350 «Про любов» (*Sermo 350, De caritate*), де Августин безпосередньо розмірковує над цим новозавітним положенням і пов’язує присутність любові в людині з перебуванням у ній Бога. З’ясування співвідношення такого розуміння любові з концепцією *ordo amoris* могло б додатково поглибити запропоновану в дисертації реконструкцію. Нарешті, поряд із ґрунтовним аналізом впливу Амвросія Медіоланського, доцільним було б ширше представити ранньохристиянський і патристичний контекст формування політичної думки Августина. Зокрема, окремої уваги могли б заслуговувати ідеї Юстина Мученика, Іринія Ліонського, Орігена, Лактанція та Тіхонія у тій мірі, в якій вони створювали інтелектуальне тло для осмислення проблем Церкви, спільноти, влади та історичного процесу.

2. Автор пропонує ґрунтовний огляд неоплатонічної складової у творчості Августина Аврелія. Водночас цей сюжет виграв би від ширшого врахування сучасних дискусій щодо характеру та меж впливу неоплатонізму на його філософію. Зокрема, корисним було б звернення до дискусії між Пітером Кінгом та Майклом Ґорманом щодо ролі неоплатонізму у творчості Августина в цілому, а

також до дослідження Метью Вільяма Ноттса, присвяченого неоплатонічним елементам у пізній христології Августина:

King, Peter. "Augustine's Encounter with Neoplatonism." *The Modern Schoolman* 82, no. 3 (2005): 213–226. <https://doi.org/10.5840/schoolman20058239>;

Gorman, Michael J. "Augustine's Use of Neoplatonism in Confessions VII: A Response to Peter King." *The Modern Schoolman* 82, no. 3 (2005): 227–233;

Knotts, Matthew William. "The Neoplatonic Background of Augustine's Christology in Sermo 182." *Augustiniana* 65, nos. 1–2 (2015): 81–104. <https://doi.org/10.2143/AUG.65.1.3120228>.

3. Одним із центральних сюжетів дисертації є зв'язок між волею, любов'ю та політичним порядком. У зв'язку з цим доцільним могло б бути ширше залучення досліджень, присвячених співвідношенню свободи волі, благодаті та передвизначення у творчості Августина, оскільки саме ці питання істотно вплинули на формування його антропології та політичної думки. Зокрема, заслуговує на увагу праця: Bonner, Gerald. *Freedom and Necessity: St. Augustine's Teaching on Divine Power and Human Freedom*. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2007. <https://doi.org/10.2307/j.ctt284zgm>.

4. Важливим методологічним здобутком роботи є прагнення автора виокремити політичний вимір у творчості Августина Аврелія. Разом із тим сама процедура такого виокремлення, на нашу думку, потребує додаткової теоретичної рефлексії. У тексті не завжди достатньо чітко визначено, чи йдеться про «політичне» в одному із сучасних теоретичних значень цього поняття, яке дослідник застосовує до текстів Августина, чи про ті категорії, за допомогою яких сам Августин осмислював владу, суспільство та спільноту. У першому випадку доцільно було б чіткіше окреслити, на яке саме розуміння політичного спирається автор, зважаючи на множинність його трактувань у сучасній політичній філософії. У другому випадку потребують додаткового пояснення критерії, за якими певні елементи августинівського вчення визначаються саме як політичні. Особливої ваги це питання набуває з огляду на спостереження самого дисертанта, що у фундаментальній праці «Про Місто Боже» Августин, якщо виходити з академічного київського видання 2014–2016 рр.,

використовує терміни, похідні від слова «політика», лише чотири рази, і «не використовує таку термінологію жодного разу у тих главах і книгах, де веде мову про питання, які можна віднести саме до політичних» (с. 74). За таких обставин закономірно постає питання: якою мірою сам Августин концептуально пов'язував відповідне коло проблем із тим, що в дисертації визначається як «політичні смисли», «політичний суб'єкт» (с. 86) та «політична архітектура у філософії Августина Аврелія» (с. 90)? Більш докладне обговорення поняття «політичне», його історичної застосовності до текстів Августина та критеріїв виокремлення політичного виміру його спадщини могло б додатково посилити методологічну аргументацію дослідження.

5. У розділі, присвяченому сучасним рецепціям августинівської спадщини, переважають автори, які розвивають або позитивно переосмислюють ідеї Августина. Водночас певний інтерес могло б становити ширше врахування сучасних критичних інтерпретацій його політичного вчення. Зокрема, у праці *William E. Connolly, The Augustinian Imperative: A Reflection on the Politics of Morality (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002)*, автор порушує питання про те, чи не сприяє августинівське протиставлення істини та помилки, спасіння та відпадиння, а також орієнтація на єдиний нормативний порядок формуванню жорстких меж між «своїми» та «чужими» і обмеженню простору для політичної та світоглядної множинності. Навіть у разі незгоди з такими підходами їх розгляд дозволив би повніше висвітлити сучасні дискусії навколо спадщини Августина.

6. Особливий інтерес становлять дискусії навколо ставлення Августина до релігійного примусу, насамперед відображені в *Epistulae* 93 та 185, де обґрунтовується допустимість державного втручання в боротьбу з донатизмом. Ці тексти сьогодні нерідко стають предметом критичного переосмислення в контексті проблем толерантності, релігійної свободи та меж політичного примусу. Більш докладне висвітлення цього аспекту дозволило б зробити реконструкцію політичного вчення Августина ще більш повною та багатовимірною.

7. У вступі зазначено, що «теоретико-методологічна стратегія дослідження базується на поєднанні історико-філософського, герменевтичного,

феноменологічного та антропологічного підходів» (с. 24). На нашу думку, доцільним було б чіткіше окреслити, які саме версії герменевтичного та феноменологічного підходів покладено в основу дослідження, оскільки обидві традиції представлені різними методологічними програмами, що відрізняються розумінням предмета, завдань і процедур дослідження. Варто було б уже у вступі коротко пояснити, чому обрано саме відповідні варіанти герменевтичного та феноменологічного підходів і яким чином вони застосовуються в роботі.

Висловлені зауваження мають переважно рекомендаційний характер і не перешкоджають загалом позитивній оцінці дисертаційного дослідження.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

На підставі ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, анотації й наукових публікацій дисертанта можна зробити висновок, що дисертація Воробйова Олексій Олеговича на тему: «ПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ АВГУСТИНА АВРЕЛІЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ», за своїм змістом і структурою є завершеною, логічно побудованою, самостійною науковою працею. Зміст дисертаційної роботи відповідає визначеній меті, поставлені завдання вирішені повною мірою, що дало змогу досягнути мети наукового дослідження. Наукові результати, висновки і рекомендації мають наукову новизну, теоретичне і практичне значення для розвитку теорії і практики в галузі гуманітарних наук. Вивчення змісту дисертаційної роботи, розроблених і представлених у ній наукових положень і результатів дає змогу зробити висновок про відповідність теми й змісту дисертації спеціальності 033 «Філософія», вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. №40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44), а її автор, Воробйов Олексій Олегович, заслуговує на

присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 «Філософія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний рецензент – кандидат історичних наук, доцент, Павло ЄРЕМЄЄВ
доцент кафедри історії модерної доби та новітнього часу
історичного факультету Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 20:46:38 12.08.2026

Назва файлу з підписом: Єремєєв_Рецензія на дисертацію Воробйова.docx (1).sig
Розмір файлу з підписом: 34.9 КБ

Назва файлу без підпису: Єремєєв_Рецензія на дисертацію Воробйова.docx (1).verified.sig
Розмір файлу без підпису: 31.7 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ЄРЕМЕЄВ ПАВЛО ВІКТОРОВИЧ

П.І.Б.: ЄРЕМЕЄВ ПАВЛО ВІКТОРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3263205570

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 20:44:33
12.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000DCE62F026E6FC307

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Серійний номер носія особистого ключа: 014

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в одному файлі (CAAdES enveloped)

Формат підпису: З позначкою часу від ЕП (CAAdES-T)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
доктору філософських наук, доценту, професору кафедри теорії культури і
філософії науки навчально-наукового інституту філософії, культурології,
політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
Лілії КОМПАНИЄЦЬ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філософських наук,
старшого викладача кафедри управління та адміністрування
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Західноукраїнського національного університету
Готича Михайла Івановича
на дисертацію Воробйова Олексія Олеговича
«ПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ АВГУСТИНА АВРЕЛІЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У
ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 Філософія
(галузь знань 03 Гуманітарні науки)

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Творча спадщина
Августина Аврелія належить до фундаментальних джерел формування західної
філософської, богословської, антропологічної та політичної традиції.
Особливість його мислення полягає в тому, що проблеми людини, волі, любові,
блага, справедливості, влади та суспільного співжиття утворюють складну
систему взаємозалежностей, у якій богословський, антропологічний, етичний та

соціально-політичний виміри не можуть бути цілком відокремлені один від одного.

Саме ця обставина зумовлює актуальність дисертаційного дослідження О. О. Воробйова. Незважаючи на виняткову роль Августина Аврелія в історії європейської думки, питання про наявність у його спадщині цілісного політичного вчення й досі залишається дискусійним. Великий автор не створив окремого політичного трактату, а його міркування щодо влади, держави, народу, справедливості, закону та суспільного порядку включені до ширших богословських, філософсько-історичних та інших контекстів. Тому запропонована автором системна історико-філософська реконструкція політичного вчення Августина Аврелія є науково виправданим і методологічно складним завданням.

Важливою перевагою дисертації є те, що політичне вчення Августина розглядається не як набір окремих висловлювань про державу або владу, а у взаємозв'язку з його антропологією, вченням про волю, любов, благо та порядок. Така перспектива дозволяє поставити питання про глибші підстави політичної спільноти: не тільки про її інституційну форму, але й про характер відносин між людьми, ієрархію благ, до яких вони спрямовані, та моральні передумови їхнього співбуття.

Актуальність такого підходу посилюється сучасним поверненням політичної, соціальної та богословської думки до проблем любові і моральних засад суспільного порядку. У цьому контексті августиніанська спадщина виявляється не лише історичним феноменом. Вона продовжує бути джерелом концептуальних ресурсів для більшості сучасних дискусій, зокрема, й про природу спільноти, межі політичної влади та можливість нормативного порядку, який не вичерпується формальними інституціями і юридичними процедурами.

Особливого значення тому набуває друга складова теми дисертації дослідження ролі Августина у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу. Автор прагне не просто реконструювати історичний зміст августиніанських ідей, а простежити можливості їхнього прочитання в контексті

сучасної політичної філософії, філософії права, персоналізму та етики відповідальності. У цьому аспекті обрана тема є актуальною як для історії філософії, так і для сучасної політичної та соціальної філософії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Робота відповідає темі науково-дослідної роботи кафедри «Філософські інтерпретації світу: від класики до постсучасності» (№ д/р 0125U003337).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Структура дисертації відповідає сформульованій меті та логіці авторської історико-філософської реконструкції. Послідовність дослідження - від аналізу античних та християнських передумов мислення Августина Аврелія, його антропології і онтології блага до реконструкції політичного суб'єкта, політичної спільноти, влади, права й справедливості, а далі до аналізу любові як основи політичного порядку та сучасних рецепцій августиніанства є логічною і концептуально виправданою.

Обраний автором підхід дозволяє уникнути поширеної редукції політичної думки Августина Аврелія до вчення про *civitas Dei* і *civitas terrena*. Дисертант показує, що проблема політичного в Августина Аврелія пов'язана з ширшим антропологічно-онтологічним комплексом: структурою волі, спрямованістю любові, ієрархією благ, природою людської спільноти та можливістю справедливого порядку.

Належної оцінки заслуговує джерельна база дослідження. Автор працює не тільки з текстами аАвгустина Аврелія, й звертається до античної та патристичної традицій, широко залучає класичні й сучасні дослідження августиніанської спадщини.

Важливим є також прагнення дисертанта розмежовувати безпосередній зміст августинівських текстів і власну концептуальну реконструкцію їхнього політичного потенціалу.

Особливо продуктивним видається поєднання історико-філософського, герменевтичного та інших підходів (зокрема, феноменологічного). Для дослідження творчості Августина Аврелія така методологічна множинність є виправданою, оскільки його тексти одночасно належать до історії філософії, християнського богослов'я, антропології, етики та соціальної думки тощо.

У цілому, основні положення та висновки дисертації належним чином аргументовані, взаємопов'язані та відповідають поставленим дослідницьким завданням.

Наукова новизна та основні результати дисертації. Основний науковий результат роботи полягає у здійсненні системної реконструкції політичного вчення Августина Аврелія як цілісної концепції, в якій політичний порядок виводиться з антропологічних, онтологічних та етичних засад людського існування.

Концептуальним центром цієї реконструкції автор обирає *ordo amoris*. Порядок любові інтерпретується як принцип, який пов'язує внутрішній світ особистості з характером її зовнішніх відносин та структурою суспільного співбуття. Такий підхід видається продуктивним, оскільки для Августина Аврелія любов справді не є лише одним із психологічних або моральних станів людини. Вона визначає напрям людської волі, ставлення до блага, характер відносин з іншими людьми та, зрештою, спосіб людського існування.

Важливим результатом є запропоноване автором прочитання *caritas* не тільки як моральної чесноти, а як принципу, який має соціальний і політичний потенціал. У роботі переконливо показано, що августиніанське розуміння любові дозволяє поставити проблему політичної спільноти на глибшому рівні, ніж інституційний чи правовий.

Особливої уваги заслуговує інтерпретація *populus* як аксіологічної спільноти, яка формується через спільність предмета любові - *amor communis*. Така реконструкція дозволяє пов'язати августиніанську антропологію любові із соціальною філософією та продемонструвати, що для розуміння спільноти принципове значення має не тільки зовнішня форма її організації, але й те благо, навколо якого вибудовуються відносини її членів.

Важливим є також аналіз зв'язку *interioritas* і *civitas*. У роботі внутрішній світ особистості не протиставляється соціальному буттю, а розглядається як його антропологічна передумова. Це дозволяє авторові інтерпретувати політичний порядок як історичну форму зовнішнього прояву спрямованості людської волі та любові.

Значним науковим результатом є розрізнення *ministerium* і *dominium* як нормативно відмінних способів реалізації влади. У першому випадку влада орієнтована на служіння, справедливість та спільне благо, у другому - на панування й самоствердження, пов'язані з *cupiditas* та *libido dominandi*. Така модель дозволяє поєднати політичну антропологію Августина Аврелія з проблемами легітимності влади.

Заслуговує на підтримку й авторська спроба представити категорії *iustitia*, *lex* і *potestas* як взаємопов'язані елементи політичного порядку, що мають спільне морально-онтологічне підґрунтя.

Окремої позитивної оцінки потребує аналіз античного філософського контексту. Автор не зводить відносини Августина Аврелія з платонізмом, неоплатонізмом та стоїцизмом до простого запозичення понять, а розглядає їх як складний процес християнської трансформації античної концептуальної спадщини.

Важливим результатом є також звернення до сучасних рецепцій Єпископа Гиппонського. Дисертант показує, що категорії любові, спільного блага, відповідальності, справедливості й політичної спільноти продовжують функціонувати у сучасних дискусіях, хоча їх зміст суттєво трансформується залежно від філософської традиції, до якої належить конкретний автор.

Таким чином, наукова новизна роботи визначається не введенням до обігу окремих невідомих августиніанських категорій, а передусім новим способом їх систематизації та встановленням концептуальних зв'язків між антропологією, онтологією любові та політичним порядком.

Оцінка змісту та завершеності дисертаційної роботи. У першому розділі автор аналізує історико-філософські, антропологічні та онтологічні передумови політичної думки Августина Аврелія. Важливо, що формування його позиції розглядається на перетині античної філософської спадщини та християнського світогляду. Особливу увагу приділено поняттям *summum bonum*, *ordo amoris*, *amor ordinatus* і *amor inordinatus*, а також співвідношенню *civitas Dei* і *civitas terrena*.

Другий розділ присвячено безпосередній реконструкції політичного вчення Августина Аврелія. Автор переходить від проблеми політичного суб'єкта до аналізу народу, політичної спільноти, влади, закону та справедливості. Значущим є прагнення показати внутрішній зв'язок між антропологічним і політичним рівнями августиніанського мислення.

Третій розділ, присвячений *caritas* і формуванню політичного порядку, можна вважати концептуальним центром дисертації. Саме тут найповніше реалізується авторська теза про політичне значення любові. Співвідношення елементів тріади *amor* - *caritas* - *cupiditas* дозволяє пояснити різні спрямування людської волі та відповідні їм моделі соціальних відносин. У цьому контексті *ordo amoris* постає своєрідною «граматикою політичного порядку», через яку автор намагається описати зв'язок внутрішньої моральної структури особистості із суспільним буттям.

Така постановка проблеми є особливо перспективною з огляду на сучасні персоналістичні та соціально-філософські прочитання Августина Аврелія, в яких любов розглядається як сила, що долає сфокусованість особистості виключно на собі та робить можливими відносини солідарності, взаємної відповідальності та відкритості до іншого.

Четвертий розділ присвячено значенню августиніанської спадщини для сучасної філософської, політичної та філософсько-правової думки. Автор розглядає різні способи рецепції творчості Августина Аврелія і демонструє актуальність його категорій для сучасного осмислення політичної спільноти, любові, відповідальності, влади та моральних засад суспільного порядку.

Загальні висновки логічно випливають із проведеного дослідження та узагальнюють його основні результати.

Таким чином, дисертаційна робота є структурно завершеним, концептуально цілісним та самостійним дослідженням.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення роботи полягає насамперед у розширенні сучасного розуміння політичного виміру августиніанської спадщини та в обґрунтуванні можливості її системної реконструкції через категорії волі, любові, блага, справедливості, спільноти та влади.

Результати дисертації можуть бути використані у подальших дослідженнях історії філософії, політичної філософії, соціальної філософії, філософії права, політичної теології та історії християнської думки.

Особливу перспективу відкриває запропонований автором аналіз любові як основи соціального та політичного порядку. Він може бути значущим для сучасних досліджень персоналізму, солідарності, суспільної відповідальності, спільного блага та моральних передумов соціальної взаємодії.

Практичне значення роботи полягає також у можливості використання її результатів у викладанні курсів з історії філософії, політичної філософії, філософії права, християнської антропології, патристики, історії політичної думки тощо.

Повнота викладення результатів та академічна доброчесність. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в наукових публікаціях здобувача та апробовано в процесі наукової роботи. Дисертаційне

дослідження має самостійний характер. Використання ідей та положень інших авторів супроводжується відповідними посиланнями. Наведені в роботі наукові положення, узагальнення та висновки є результатом власної дослідницької роботи автора.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу О. О. Воробйова, вважаю за необхідне звернути увагу на окремі дискусійні питання, розгляд яких міг би поглибити запропоновану автором реконструкцію.

1. Одним із центральних понять дисертації є *caritas*, якому автор надає не лише етичного, але й політико-онтологічного значення. Водночас потребує додаткового уточнення теологічний статус *caritas* у самого Августина Аврелія. Любов у августиніанській антропології не є лише природною моральною здатністю автономного суб'єкта. Її належна спрямованість пов'язана з благодаттю, причетністю людини до Бога та переорієнтацією волі на вище благо. У цьому зв'язку постає питання: яким саме чином *caritas*, будучи богословські обумовленою формою любові, може виступати принципом політичного порядку, до якого належать люди з різними релігійними та моральними орієнтаціями? Чи слід у цьому випадку розуміти *caritas* як безпосередню норму політичного співжиття, чи радше як його морально-онтологічний горизонт, що опосередковується категоріями справедливості, спільного блага, закону та відповідальності? Чіткіше розмежування цих рівнів, на нашу думку, могло б додатково посилити запропоновану автором модель.

2. Цікавою та продуктивною є інтерпретація *populus* як спільноти, конституційованої *amor communis*. Разом із тим ця концепція могла б бути поглиблена через персоналістичний вимір августиніанської антропології. У сучасних рецепціях Августина Аврелія особистість дедалі частіше розглядається не як самодостатній індивід, а як реальність, яка формується у відносинах з іншим і реалізує себе через спілкування та любов. У зв'язку з цим виникає питання, чи достатньо для конституювання спільноти лише спільності предмета

любові, чи *amor communis* передбачає також певну якість міжособистісних відносин. Іншими словами, чи може політична спільнота бути визначена тільки тим, що вона любить, чи августиніанська логіка дозволяє поставити також питання про те, як саме її члени співвідносяться один з одним у межах спільної спрямованості до блага? Розвиток цього аспекту міг би додатково поглибити запропоноване в дисертації розуміння політичної суб'єктності та спільноти.

3. Положення про політичний порядок як зовнішній прояв внутрішнього *ordo amoris* є одним із найцікавіших результатів дисертації, проте потребує певного обмеження від надто прямої відповідності внутрішнього та політичного порядків. Для Августина Аврелія історичний світ залишається простором змішаного існування, а *civitas Dei* і *civitas terrena* не можуть бути безпосередньо ототожнені з конкретними суспільними чи політичними інституціями. Навіть спільноти, зорієнтовані на любов і солідарність, реалізують належний порядок лише частково, тоді як держава виконує також необхідну функцію забезпечення правового порядку та стримування насильства. У цьому контексті варто було б чіткіше визначити межі тези про «екстеріоризацію»: чи йдеться про безпосереднє відображення внутрішнього порядку любові в соціальних інституціях, чи про більш складну систему опосередкувань між антропологією, етикою, правом і політикою. На нашу думку, другий варіант більше відповідає історичній та есхатологічній напрузі августиніанської думки.

4. У першому розділі дисертації переконливо проаналізовано платонічні та неоплатонічні передумови філософії Августина Аврелія. Водночас доцільним видається чіткіше розмежування моментів рецепції античної традиції та її полемічного подолання. Августин Аврелій не лише християнізує платонічне вчення про благо, ієрархію буття або спрямування душі до вищої реальності. У низці випадків він принципово переглядає саму можливість автономного філософського сходження людини до істини та блага, наголошуючи на обмеженості людської природи й значенні благодаті. Особливо виразно це проявляється у співвідношенні самопізнання, богопізнання, любові та участі людини в Божому житті. Тому поняття «християнської трансформації

платонізму», використане в дисертації, могло б бути додатково диференційоване: в одних випадках ідеться про рецепцію та переосмислення античної концептуальної мови, в інших - про принципову полеміку з її антропологічними й сотеріологічними передумовами.

5. Четвертий розділ переконливо демонструє значення Августина для сучасного філософського та філософсько-правового дискурсу. Разом із тим перспективним видається ширше включення до цього контексту сучасної православної рецепції Августина Аврелія та пов'язаної з нею «теології любові». У сучасній православній, католицькій та екуменічній думці августиніанські ідеї використовуються для осмислення персоналізму, солідарності, спільнотності, відносин церкви і суспільства, а також можливостей формування соціальності, заснованої не тільки на правовому примусі чи індивідуальному інтересі, але й на відповідальності та відкритості до іншого. Включення цього напряму рецепції могло б додатково збагатити здійснений автором аналіз сучасного потенціалу *caritas* та показати ще один канал переходу августиніанських ідей із богословського дискурсу до соціальної та політичної філософії.

Висловлені зауваження мають дискусійний і рекомендаційний характер, окреслюють перспективи подальшого розвитку дослідження та не впливають на його загальну позитивну оцінку.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Воробйова Олексія Олеговича «Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового дискурсу» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому здійснено системну історико-філософську реконструкцію політичного вчення Августина Аврелія та отримано науково обґрунтовані результати, що мають концептуальну новизну й теоретичне значення для історії філософії, політичної та соціальної філософії і філософії права.

Зміст роботи відповідає сформульованій меті, поставлені завдання загалом вирішено. Автор продемонстрував здатність до самостійної наукової роботи, історико-філософського аналізу, концептуальної реконструкції та критичного осмислення значного масиву першоджерел і сучасних досліджень.

Наукова новизна роботи найбільш виразно виявляється в реконструкції політичного вчення Августина Аврелія через взаємозв'язок антропології волі, онтології блага, любові та політичного порядку; осмисленні *ordo amoris* як принципу, що пов'язує внутрішній порядок особистості з характером суспільного співбуття; інтерпретації *populus* через *amor communis*; уточненні політико-філософського змісту категорій *iustitia*, *lex*, *potestas*, а також у розкритті сучасного евристичного потенціалу августиніанської спадщини.

Дисертаційна робота відповідає спеціальності 033 «Філософія», вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор, Воробйов Олексій Олегович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 «Філософія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент,

кандидат філософських наук,

старший викладач

кафедри управління та адміністрування

Івано-Франківського

навчально-наукового інституту менеджменту

Західноукраїнського національного університету

Михайло ГОТИЧ

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 23:53:33 22.09.2026

Назва файлу з підписом:

Проект_Відгуку_офіційного_опонента_Готича_М_І_на_дисертацію_Воробйова.docx.asice

Розмір файлу з підписом: 37.6 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису:

Проект_Відгуку_офіційного_опонента_Готича_М_І_на_дисертацію_Воробйова.docx

Розмір файлу без підпису: 33.0 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Готич Михайло Іванович

П.І.Б.: Готич Михайло Іванович

Країна: Україна

РНОКПП: 3429901278

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 00:53:31 23.09.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 18DF2C9B93CEA204040000009AB53200C1832C06

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.09.09 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
доктору філософських наук, доценту, професору кафедри теорії культури і
філософії науки
Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
Лілії КОМПАНІЄЦЬ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора юридичних наук, доцента кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Мельника Віктора Мирославовича
на дисертацію Воробйова Олексій Олеговича
«ПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ АВГУСТИНА АВРЕЛІЯ
ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія
Актуальність теми дисертаційного дослідження**

Політична філософія Августина Аврелія належить до тих інтелектуальних феноменів пізньої Античності, без урахування яких складно адекватно реконструювати генезу середньовічної та, ширше, європейської політико-правової думки. У творчості єпископа Гіппонського античні уявлення про державу, право, справедливість, спільне благо та політичну спільноту входять у новий християнський онтологічний і антропологічний горизонт. Саме на межі римської

політичної традиції та християнського світогляду відбувається переосмислення змісту влади, закону, справедливості й самої природи людського співжиття.

У цьому сенсі звернення Воробйова О.О. до системної історико-філософської реконструкції політичного вчення Августина є своєчасним і науково виправданим. Дотепер політичні ідеї Августина нерідко аналізуються фрагментарно – як складова теології історії, вчення про два гради, християнської антропології або етики любові. Дисертант натомість ставить завдання виявити внутрішню концептуальну єдність цих елементів та показати, яким чином антропологія волі, онтологія блага і порядок любові пов'язані з проблемами політичної спільноти, влади, права та справедливості.

На мій погляд, додаткової актуальності роботі надає прагнення автора простежити не тільки історичне місце августиніанської думки, але й її евристичний потенціал для сучасного філософсько-правового дискурсу. Питання про межі влади, критерії її легітимності, співвідношення позитивного закону і справедливості, ціннісні засади політичної єдності та відповідальність людини за спільний світ залишаються принциповими для сучасної політичної філософії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Робота відповідає темі науково-дослідної роботи кафедри «Філософські інтерпретації світу: від класики до постсучасності» (№ д/р 0125U003337).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Структура дисертації відповідає поставленій меті та логіці історико-філософської реконструкції. Послідовність викладу – від передумов формування

політичної думки Августина до реконструкції політичного суб'єкта, аналізу любові та *ordo amoris* і, зрештою, визначення місця августиніанської спадщини у сучасному філософсько-правовому дискурсі дозволяє авторові уникнути простого каталогізування окремих понять.

Методологічно важливим є поєднання історико-філософського, герменевтичного, феноменологічного, антропологічного та порівняльно-історичного підходів із методом концептуальної реконструкції. Для дослідження мислителя пізньої Римської імперії такий підхід є продуктивним, оскільки політичні поняття цієї доби не можуть бути відірвані ані від античної інтелектуальної спадщини, ані від трансформації римської політико-правової культури під впливом християнства.

Джерельна база та використання праць сучасних дослідників дозволяють вважати основні положення дисертації аргументованими. Автор демонструє обізнаність як із текстами Августина, так і з класичними та сучасними інтерпретаціями його політичної філософії.

Наукова новизна та основні результати дисертації

Наукова новизна дослідження полягає насамперед у запропонованому способі системного прочитання політичної філософії Августина Аврелія як цілісної політико-онтологічної архітекτονіки, що інтегрує антропологічні, онтологічні, етичні та політико-правові виміри навколо поняття *ordo amoris*. Дисертація є однією з перших у вітчизняному історико-філософському дискурсі спроб такого типу реконструкції та водночас вступає у продуктивний діалог із сучасним міжнародним августинознавством.

Внутрішня логіка запропонованої автором моделі може бути представлена як послідовність взаємопов'язаних категорій: *voluntas* – *amor* – *caritas/cupiditas* – *ordo amoris* – *interioritas/civitas* – *populus/amoris communis* – *iustitia* – *lex* – *potestas* – *ministerium/dominium*. Важливо, що ці поняття не розглядаються як ізольовані

елементи августиніанського словника. Автор намагається показати механізм їх взаємного переходу та функціонування в єдиній моделі політичного порядку.

Особливої уваги заслуговує інтерпретація *porulus* не лише як формально-юридичної чи інституційної спільноти, а як аксіологічної єдності, конституйованої спільним предметом любові – *amor communis*. Такий підхід дозволяє по-новому прочитати августиніанське переосмислення класичної римської традиції та показати, що політична єдність визначається не тільки правовим статусом або інституційною належністю, а й ієрархією благ, на які спрямована спільнота.

Продуктивною є також реконструкція співвідношення *interioritas* і *civitas*. У дисертації внутрішній порядок людської особистості, спрямованість волі та любові постають антропологічною основою політичної спільноти. Відтак політичний порядок інтерпретується не як автономна зовнішня конструкція, а як історична форма прояву певного порядку благ і спрямувань.

Окремим результатом є запропоноване розрізнення *ministerium* і *dominium* як двох способів реалізації влади. У цій перспективі легітимність *potestas* визначається не самою наявністю владних повноважень, а характером їх спрямування: влада може бути служінням спільному благу або формою панування, підпорядкованого *cupiditas*. Саме тут, на мою думку, особливо виразно проявляється політико-правовий потенціал здійсненої реконструкції.

Значущим є й аналіз категорій *iustitia*, *lex* і *potestas* у контексті *ordo amoris*. Справедливість постає як упорядкованість любові, закон – як нормативне вираження належного порядку благ, а влада – як інструмент його підтримання або, навпаки, деформації. У такий спосіб морально-онтологічні категорії Августина отримують у дисертації послідовне політико-правове прочитання.

Оцінка змісту та завершеності дисертаційної роботи

Перший розділ дисертації присвячено історико-філософським, антропологічним та онтологічним передумовам політичної філософії Августина.

Автор простежує роль античної спадщини, християнського світогляду, проблем волі, блага та любові у формуванні августиніанської концептуальної мови. Важливим є те, що Августин розглядається в контексті пізньоантичної інтелектуальної трансформації, а не як мислитель, ізольований від попередньої традиції.

У другому розділі здійснюється авторська реконструкція політичної філософії Августина та її окремих складових. Особливої уваги заслуговує аналіз політичного суб'єкта, влади, права, справедливості та політичної спільноти. Саме тут найбільш виразно виявляється прагнення автора поєднати історико-філософський аналіз із політико-правовою проблематикою.

Третій розділ концентрується на *caritas* та *ordo amoris*. Його можна вважати концептуальним ядром дисертації, оскільки саме через порядок любові автор пов'язує внутрішню структуру особистості з порядком політичної спільноти. Аналіз тріади *amor* – *caritas* – *cupiditas* дозволяє показати, яким чином різна спрямованість любові формує відмінні типи особистого й політичного існування.

Четвертий розділ присвячено місцю августиніанської політичної філософії в сучасному філософсько-правовому дискурсі. Автор звертається до різних ліній рецепції Августина та демонструє, що його понятійний ресурс зберігає значення для дискусій про легітимність влади, моральні підстави політики, відповідальність, спільне благо та співвідношення внутрішнього життя людини з публічним порядком.

Загалом структура роботи є логічною, а висновки відповідають поставленим завданням. Дисертація справляє враження завершеного самостійного дослідження з чітко визначеною авторською концепцією.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів

Теоретичне значення дисертації полягає у розширенні уявлення про політичну філософію Августина як цілісну концепцію, в якій політичне не

відокремлюється від антропологічних, онтологічних та етичних засад. Запропонована реконструкція може бути використана у подальших дослідженнях історії політичної і правової думки, політичної теології, філософії права та християнської політичної філософії.

Матеріали роботи мають також освітнє значення і можуть використовуватися при викладанні історії філософії, політичної філософії, філософії права, історії політичних і правових учень та суміжних дисциплін.

Повнота викладення результатів, апробація та академічна доброчесність

Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 5 наукових публікаціях, із них 3 статті у вітчизняних фахових виданнях та 2 публікації за матеріалами наукових конференцій. Результати роботи апробовано на наукових конференціях. Представлені матеріали дають підстави вважати, що основні положення дисертації належним чином оприлюднені.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно. Положення, висновки та результати, винесені на захист, сформульовані автором на підставі проведеного дослідження. Ознак порушення вимог академічної доброчесності у представлених матеріалах не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження

Високо оцінюючи зміст і результати дисертаційного дослідження, вважаю за доцільне окреслити декілька положень, які мають дискусійний характер і можуть стати предметом подальшого наукового осмислення.

1. У роботі ґрунтовно реконструйовано античні та християнські передумови політичної думки Августина. Водночас, на мій погляд, політико-правова складова дослідження виграла б від ширшого співвіднесення категорій *civitas*, *potestas*, *lex* та *iustitia* з конкретним інституційним і правовим контекстом пізньої Римської імперії.

Це дозволило б ще чіткіше показати, де Августин успадковує римську політичну мову, а де принципово трансформує її в межах християнського світогляду.

2. Потребує додаткового уточнення співвідношення *lex aeterna* та позитивного людського закону. Якщо *lex aeterna* є вираженням належного онтологічного порядку, постає питання про механізм, через який цей порядок може виступати критерієм оцінки конкретної юридичної норми. Іншими словами, яким чином онтологія справедливості переходить у філософію права, не ототожнюючись безпосередньо з позитивним законодавством?

3. Запропоноване автором розрізнення *ministerium/dominium* має значний евристичний потенціал. Разом із тим доцільно було б чіткіше визначити межі його застосування: чи йдеться передусім про нормативну реконструкцію августиніанського розуміння способів здійснення влади, чи ця модель може використовуватися також для аналізу конкретних імперських, муніципальних або церковних інститутів пізньої Античності?

4. Центральне місце у дисертації посідає *ordo amoris* як принцип політичного порядку. У зв'язку з цим перспективним видається подальше уточнення співвідношення морально-онтологічної та юридичної нормативності. Яким чином порядок любові може виступати критерієм справедливості позитивного закону, не перетворюючись при цьому безпосередньо на юридичну норму? Відповідь на це питання могла б додатково поглибити філософсько-правовий потенціал запропонованої реконструкції.

Висловлені зауваження мають переважно дискусійний та рекомендаційний характер, окреслюють можливі напрями подальших досліджень і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Воробйова Олексія Олеговича «Політичне вчення Августина Аврелія та його роль у формуванні сучасного філософсько-правового

дискурсу» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що характеризуються концептуальною новизною та мають значення для історії філософії, політичної філософії і філософії права.

Вивчення змісту дисертаційної роботи, розроблених і представлених у ній наукових положень і результатів дає змогу зробити висновок про відповідність теми й змісту дисертації спеціальності 033 «Філософія», вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. №40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44), а її автор, Воробйов Олексій Олегович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 «Філософія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент –
доктор юридичних наук,
доцент кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Віктор МЕЛЬНИК

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 20:44:53 15.08.2026

Назва файлу з підписом: Відгук Мельника В.М. на дисертацію Воробйова О.О..pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 247.7 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук Мельника В.М. на дисертацію Воробйова О.О..pdf
Розмір файлу без підпису: 252.7 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Мельник Віктор Мирославович

П.І.Б.: Мельник Віктор Мирославович

Країна: Україна

РНОКПП: 3532810297

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 20:44:11 15.08.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 514B5C86A1E5DA110400000065D7190038FA1306

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00